

BORBÉLY ANNA

(MTA, Nyelvtudományi Intézet, Budapest)

FENNTARTHATÓ KÉTNYELVŰSÉG MAGYARORSZÁGI KÖZÖSSÉGEK BEN*

1. Kutatási téma

Fishman (1964) tanulmányával kezdődően, melyben a közösségi kétnyelvűség stabil és átmeneti osztályait megjelölte, a szakirodalom a közösségek kétnyelvűségét az idő aspektusából kiindulva két típusba sorolja: instabil és stabil (pl. Gal 1979: 2–3). Ezt követően ezekről a jelenségekről és kiváltképpen a nyelvcsereéről számtalan jelentős eredménnyel járó kutatás született abból a célból, hogy kiderüljön a stabil, illetve az instabil két- és többnyelvű közösségek működése. A stabil kétnyelvűségben a nyelvek funkcionálisan és szabályszerűen elkülönülnek, amit Fishman (1971: 75) – Ferguson (1959) nyomán – diglossziának is nevezett. A kétnyelvűség dinamikus volta miatt viszont számos kutató (például Schiffman 1993) leírja, hogy a korábban stabilnak hitt diglosszikus közösségekre is inkább az instabilitás a jellemző. Ennek az egyik fő oka, hogy a nyelvek „ereje nem egyenlő” (Schiffman 1993). Szintén a kétnyelvűség dinamikájára világít rá Fishman (2004), amikor egy későbbi tanulmányában a nyelvmegőrzést, a nyelvcsereét és a nyelvcsere visszafordítását együtt tárgyalja.

A nyelvi fenntarthatóság fogalmát Bastardas-Boada (2014) egyik tanulmánya a fenntarthatóság (angolul: sustainability) elméletének általános perspektívájából kiindulva vezeti be. Az 1980-as évekre¹ datálható fenntarthatóság manapság használatos fogalma a természeti környezet egészét teljességgel figyelmen kívül hagyó gazdasági fejlődés elleni kritikaként jelent meg, és számos, nem teljesen egységes értelemben használják. A fenntarthatóság filozófiája általánosan a gazdasági növekedés miatt eluralkodó környezeti katasztrófák ellen és a biodiverzitás mellett teszi le voksát. Arra hívja fel a figyelmet, hogy ne az legyen a célunk, hogy javakat halmozzunk fel, hanem az, hogyan éljünk jobban/okosabban. Bastardas-Boada a fenntartható fejlődést² a szociolingvisztika síkjára emelve úgy fogalmaz, hogy ez az elv a domináns nyelvek terjedése ellenében munkálkodik azért, hogy a nyelvi diverzitás megmaradjon és fejlődjön. Ennek keretében

* A tanulmány az OTKA T030305 (1999–2002), az OTKA K 81574 (2010–2013) és az NKFP 5/126/2001. pályázatok támogatásával, illetve a „*NyelvEsély*” MTA–NYTI (2016–2020) pályázat időszakában az MTA Nyelvtudományi Intézetében készült.

1 A fogalom világméretű terjedését Brown (1981) művéhez és az Egyesült Nemzetek Szervezetének 1987-es Brundtland-jelentéséhez kapcsolják (Bastardas-Boada 2014). Bár a fenntartható fejlődés (pl. magyar) honlapján a nyelvi fenntarthatóság konkrét problémája nem jelenik meg, a jelenségről számos további információ olvasható (<http://www.ff3.hu/index.html>).

2 A fenntartható fejlődés: „olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket” (<http://www.ff3.hu/fejlodes.html>).

Ramon Folch megállapítását (vö. Reales 1999) parafrázálva Bastardas-Boada megfogalmazza a nyelvi fenntarthatóság fogalmát. Szerinte a nyelvi fenntarthatóság folyamata egy fokozatos eltávolodás az emberiség nyelvi szerveződésének aktuális modelljétől. Ennek célja, hogy a közösségi vagy egyéni kétnyelvűség esetében elkerülhető legyen az eltérő kulturális csoportok saját nyelvének feladása (Bastardas-Boada 2014: 138). Bastardas-Boada további gondolata, hogy a nyelvi fenntarthatóság sikerességét célzó tevékenységekhez olyan ismeretek is szükségesek, amelyek a szociolingvisztikai ökoszisztéma alapvető fejlődését mozgató dinamikát és az ezt meghatározó faktorokat érintik, mind helyi, mind globális szinten. A nyelvek ökológiájának a kulturális ökoszisztémákra és az ökoszisztémák között meglévő kapcsolatokra kell épülnie. Ebből következően a szociokognitív holisztikus megközelítés alapvető egysége nem csupán a nyelv lesz önmagában, hanem a nyelv saját kontextusában (angolul: *the-language-in-its-context*) (Bastardas-Boada 2014: 139). Számos elméleti és gyakorlati szempontot elemző tanulmány konklúziójaként a szerző megfogalmazza azt az öt pontba rendezett követelményrendszert, amely biztosítja a nyelvi fenntarthatóságot, megemlítve továbbá az ehhez alapul szolgáló Emberi jogok egyetemes nyilatkozatát (ENSZ, 1948), valamint a Nyelvi jogok egyetemes nyilatkozatát (Barcelona, 1996).

A fenntarthatóság és a nyelvi diverzitás összekapcsolásának időszerűségét jelzi, hogy *Sustainable Multilingualism* címmel nemrégben folyóiratot is indítottak (2012, Vytautas Magnus University, Litvánia). Rovatai változatos témákat ölelnek fel (társadalom, identitás, nyelvpolitika, oktatás, nyelvi képzés stb.) (<http://www.uki.vdu.lt/sm/index.php/sm>). Továbbá ezzel a címmel (*Sustainable Multilingualism 2017*) nemzetközi konferenciát is rendeztek (Kaunas, 2017. május 26–27.).

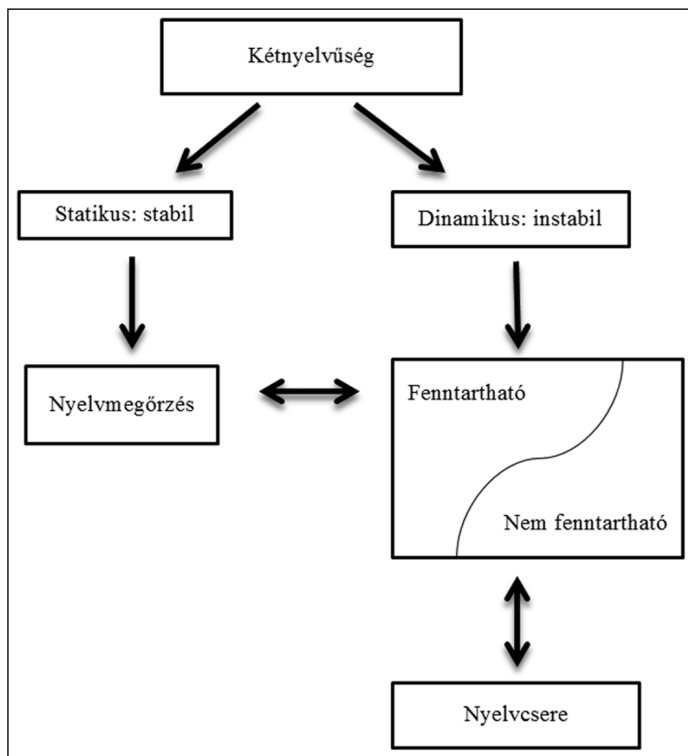
2. Módszerek

A jelen tanulmányban a fenntartható kétnyelvűség (FK) a nyelvi fenntarthatóság egyfajta megközelítéseként, a magyarországi kétnyelvű közösségektől összegyűjtött adatokra építve lesz bemutatva. Ki fog derülni, hogy a magyarországi nemzetiségek kétnyelvűsége milyen változatosságokat mutat.

A kétnyelvűségi jelenségek sorában (nyelvmegőrzés, nyelvcseré) elhelyezett FK pozícióját az 1. ábra mutatja be (vö. Borbély 2016a: 71). FK a kétnyelvűség időbeli dinamikájában vizsgálható jelenség. Tetténérése a nyelvcseré befejezéséig tarthat. Az ábrán látható legnagyobb téglalapba rajzolt görbe fenntartható és a nem fenntartható kétnyelvűséget választja el. Időben ez a görbe oda és vissza is mozoghat, ahogy a nem fenntartható kétnyelvűség a fenntartható rovására növekszik, illetve csökken, egészen a nyelvcseré befejezéséig. A kétnyelvű közösségi kutatások zömmel az instabil állapotokra összpontosulnak, és azt vizsgálják, hogy egy közösség miként válik meg eredeti nyelvétől, cseréli le azt egy másikra. Az eddigi instabil vizsgálatokkal ellentétben az FK-kutatások arra összpontosítanak, hogy egy közösségnek miként sikerül fenntartani kétnyelvűségét az instabilitást meghatározó tényezők ellenében (Borbély 2014, 2015a, 2015b).

Az ismertetett vizsgálati adatok három kétnyelvű közösséget célzó magyarországi kutatásból származnak. A longitudinális kétnyelvűségi kutatás (LongBiLing) szociolingvisztikai (adatközlőnként legalább 1 órá) interjúval készült; egyéni kutatás a magyarországi románok közösségében. A terepmunkák színhelye Kétegyháza, ideje 1990 (=T1),

2000/2001 (=T2) és 2010/2011 (=T3); az adatközlők száma legalább 361 volt, felnőttek és gyermekek. A hat kétnyelvű közösséget célzó kutatás (MaBiLing) 142 kérdést felölelő kérdőív vizsgálat, hangrögzítéssel készült; a terepmunkák színhelyei: Mánfa és Bogyiszló – beások, Tarján – németek, Mezőtúr – romák, Kétegyháza – románok, Pomáz – szerbek, Tótkomlós – szlovákok; ideje 2003 ősze és 2004 tavasza között; és az adatközlők száma: 421.³ Az MTA és a Román Akadémia csereprogramja⁴ keretében a romániai születésű, Magyarországon élő személyek vizsgálata szociolingvisztikai interjúval készült. Az adatközlőnként (n=26) legalább 1 órás interjújuk ideje 2010–2012, helyszíne az MTA NYTI volt.

1. ábra. Az FK pozíciója

Mielőtt az FK-elemzésre rátérnénk, vizsgáljunk meg egy ezzel szorosan összefüggő alapkérdést: kétnyelvűeknek minősítik-e Magyarországon a nemzetiségeket?

3 A csoportos kutatás konzorciumvezetője Bartha Csilla (vö. pl. Bartha 2003, 2007; Bartha et al. 2013), témavezetője Borbély Anna volt. A kutatásban kutatóként, illetve terepmunkásként részt vettek: Pálmainé Orsós Anna (vö. pl. Pálmainé Orsós 2007), Egregyi Borbála (beások), Erb Maria (vö. pl. Erb 2007) (németek), Kiss Andrea (romák), Abrudán Mária (románok), Szimics Milosné (szerbek), Uhrin Erzsébet (vö. pl. Uhrin 2007), Tóth Sándor (vö. pl. Tóth et al. 2010), Tuska Tünde (vö. pl. Tuska 2009), Zsilák Mária (szlovákok). A statisztikai feldolgozást Vargha András végezte a ROPstat programcsomag segítségével (vö. Vargha 2007, 2016; Vargha et al. 2015).

4 A részt vevő kutatók Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (Román Akadémia), illetve Borbély Anna (MTA) voltak.

3. Eredmények

3.1. A figyelmen kívül hagyott kétnyelvűség

Schiffman (1993: 120) a „nyelv kultúrája” fogalmon egy adott nyelvre utaló nyelvi viselkedések, hiedelmek (mítoszok), attitűdök összességét, valamint az e nyelvhez kapcsolódó történelmi körülményeket érti. Ugyanezen tanulmányában a diglosszia és a nyelvcsere összefüggéseit számos két- és többnyelvű közösségben több pontban összegzett feltételrendszer (hipotézisek) szerint vizsgálta meg (Schiffman 1993: 127–128). Azt elemelte, hogy ezek közül melyek miként hatnak a diglossziára, illetve a nyelvcsereére. A lista második pontja⁵ arról a feltételről szól, hogy a közösség nem ismeri fel a rá jellemző diglosszikus elrendezést. Ez a körülmény a közösséget a nyelvcsereére hajlamosabbá teszi, mint azt, amelyikben a diglosszia fel és el van ismervé. Mindezeket számba véve fontos kérdés a magyarországi nemzetiségekre áttérve, hogy artikulálódik-e, és ha igen, hogyan, a magyar társadalomban, illetve magukban a közösségekben az, hogy kétnyelvűségük alapvető nyelvi, kulturális és közösségi tulajdonságuk.

Egy részt vevő megfigyeléssel gyűjtött és számos (nyelvi) tanulással járó szöveg a budai Millenáris Park egyik kulturális programjára invitál. Budapest II. kerületében évente szerveznek „Kerület napja” rendezvényt, melynek egyik programja a kerület nemzetiségi önkormányzataihoz kötődik. A kerületi önkormányzat honlapján olvasható 2013-as szöveg illusztrálja, hogy az 1989 előtti táncoló-daloló közösségek profilja bővült, s váltak a táncoló-daloló-szakácsok és egyáltalán nem a táncoló-daloló-kétnyelvűek közösségévé (lásd 1. szöveg, a kiemelések tőlem származnak).

(1)

Nemzetek konyhája az Ízek utcájában

A Kerület napi rendezvénysorozat minden évben lehetőséget biztosít arra, hogy belekóstoljunk a velünk élő nemzetiségek konyhájába. Az Ízek utcája évek óta a kerület ünnepének legnépszerűbb programjai közé tartozik, hiszen a II. kerületi bolgár, görög, horvát, lengyel, német, örmény, szerb, ruszin és ukrán szakácsok mindig ínycsiklandó finomságokkal kényeztetik a látogatókat. A gasztronómiai élvezetek mellett a nemzetiségek kultúrájába is bepilanthatunk táncsoportjaik műsorainak köszönhetően.

(http://www.masodikkerulet.hu/hirek/kerulet_napja_2013.html)

A kétnyelvűség fogalma artikulálódik a magyarországi románok két közösségében: a (honos/történelmi) nemzetiségben és a Romániában született (és Magyarországra települt) csoportban is. Lássuk először, hogy ez utóbbi csoport egyik tagja miként fogalmazza meg véleményét a magyarországi honos románok nyelvi helyzetéről és beépülését a közösségbe (lásd 2. szöveg).⁶ Az adatközlő 1949-ben született román nő, felsőfokú végzettségű, férje romániai magyar, Magyarországra 1976-ban települtek át. Az interjúrészlet jól példázza, hogy a beszélőben mi módon fejlődik ki saját nyelvi tudatossága, és ebből kiindulva ismeri el, érti meg a magyarországi románok kétnyelvűségét.

5 Schiffman ezt a hipotézisét két nem stabil diglosszikus/triglosszikus nyelvi kultúra elrendezésével támasztotta alá: a Srí Lankában élő tamil és a Kanadában élő francia közösséggel (1993: 138–143).

6 Az interjú 2010-ben készült.

(2)

Úgy gondolom, hogy elfogadtak. Ők elfogadtak, és azért fogadtak el, mert őket is meg kell tudni érteni, úgy kell elfogadni őket, amilyenek ők. Elmondhatom magamról, hogy tudom a román nyelvet, de nem tudom annyira jól a magyar nyelvet. Meg kell érteni őket, mert ők kétnyelvűek, ők kilencvenkettőben (...) nem ismerték a román nyelvet olyan jól. El voltak szigetelve. Románia elszigetelte őket. Nem tudtak a létezésükről, Románia nem tudott a létezésükről. Román (=eredeti, BA) románokat találtak itt...⁷

Egy magyarországi román grafikus, Kiss Adél 2016-os gyulai kiállításáról két grafikát emelek ki, annak illusztrálására, hogy milyen képi motívumokkal és nyelvi adatokkal jeleníti meg saját kétnyelvű közösségét, és kiváltképpen szülővárosa, Gyula többnyelvűségét. Az első grafikán a román közösség eddig ismert sztereotipikus képe köszön vissza (lásd 1. szöveg). A néptáncospár női tagjának libbenő kötényén szöveg olvasható. A román Joc (magy. táncház) táncrendje: Ardelenescu, Sârba, Mânântelu, Invârtita, Lunga, valamint népzeneészek és táncosok nevei. A személynevek változatossága viszont etnikai és közösségi szempontokat követ. A kétnyelvűség az eltérő etnikai közösséghez való tartozás elkülönítését szolgálja úgy, hogy miközben a román etnikai csoporthoz tartozó népművészek neve románul, a roma muzsikusi neve magyarul jelenik meg (Gheorghe Nistor, Bandula, Purece, Kovács Tivadar Dele, Eva Cosma, Soții Buha, Mitică). A magyar név után a muzsikusi román közösségtől kapott ragadványneve is olvasható: Dele, mely a román közösséghez való szoros tartozását hivatott jelezni. A másik grafika az ismert sztereotípián túlmenően a román közösségről egy teljesen új irányvonalat rajzol meg – a szó szoros és átvitt értelmében is. Megjeleníti a román közösség emblematikus épületeit: az ortodox templomot, a gimnáziumot és kollégiumot, a román óvodát, az országos román önkormányzatot stb. Továbbá látható az értelmiségi is, aki olvas, mégpedig egy „Időtlen” újságot, melynek borítóján a különböző történelmi időszakokban megjelent hetilapok címei olvashatók: Cronica, Voce Românească, Foaia Românească, NOI és a román tv-adás címe: Ecranul nostru. Többnyelvűségi és közösségi szempontból a legfontosabb, hogy a grafikán Gyula város földrajzi elnevezésének öt nyelvváltozata három nyelven olvasható. Sorrendben az első kettő a magyarországi románok két román változata, a harmadik és a negyedik két többségi csoport változata: a romániai románoké és a magyarországi magyaroké. Végül megjelenik a város neve németül is, utalva itt az egykor jelentős gyulai németiségre. A helységnévvaltozatok pozicionálása szimbolikus (lásd 3. szöveg).

(3)

Jula = a beszélt román nyelvi változat/1989 után írott változata a közösség egy részénél (pl. Foaia Românească hetilap)

Giula + ♥ = az írott román (hagyományos) változat (pl. Cronica hetilapban)

Ghiula = a romániai románok ejtésváltozata

Gyula = magyarul

Deutsch-Jula = németül

7 A román interjúrészlet saját fordításom.

A bemutatott három példa azt illusztrálja, hogy míg a kétnyelvűség a magyar társadalomban még figyelmen kívül van hagyva (lásd fent, a természeti környezet egészét teljességgel figyelmen kívül hagyó gazdasági fejlődést), addig a kétnyelvű közösségekben immár nincs. Hozzá kell tenni, hogy a kétnyelvűség társadalmilag érzékelhető elhallgatottsága a kétnyelvűekre is hatással van. Mindemellett a LongBiLing vizsgálat irányított beszélgetéseiben a T3-as időpontban a kétnyelvűséget érintő kérdésre, miszerint kétnyelvűnek tartja-e magát, 38 válaszadó közül 34-en igennel válaszoltak. Ezzel együtt az is kiderült, hogy a 38 adatközlőből önállóan 20-an tudták a kétnyelvűséget definiálni, arra a kérdésre válaszolva, hogy ki a kétnyelvű (Borbély 2016b). A MaBiLing egyik eredménye szerint a szakirodalomban legnagyobb konszenzust kiérdemlő kétnyelvűség-definíció nem minden kétnyelvű közösségben általánosan elfogadott.⁸ Míg a beások, a németek és a romák 70-70 fős mintájából csaknem mindenki (67-68 személy) egyetértett azzal a megállapítással, hogy kétnyelvű az, aki két nyelvet rendszeresen használ, addig a szerbek 70-es mintájából csak 55-en és a szlovákok szintén 70-es mintájából csak 54-en értettek egyet. A definícióval különösképpen kevesen értenek egyet a román–magyar kétnyelvűek, a 71-es mintából mindössze 26-an (Borbély 2016b). Ez összecseng a LongBiLing kutatás eredményeivel, ahol csak egyetlenegy adatközlő (egy 1964-ben született és 12 osztályt végzett nő) definiálta a kétnyelvűséget a nyelvek rendszeres használatával összefüggésben.

Ezeknek az ismereteknek a fényében következzenek annak bemutatása, hogyan kapcsolható össze az idővel a kétnyelvűség hat magyarországi közösségben.

3.2. Az FK viszonyítási rendszere

Az FK a kétnyelvűségnek az a típusa, amely a nyelvcseré folyamatával párhuzamosan a közösségek, illetve az egyének összehasonlításakor kimutatható, és addig érvényesül, amíg a nyelvcseré az adott közösségben be nem fejeződik, tehát a közösségben nincs egyetlen egy kétnyelvű beszélő sem. Segíthet a definíciót jobban megérteni, ha azt is tisztázzuk, mely fogalmaktól kell elkülöníteni, melyekkel nem szabad összetéveszteni az FK-t. Nem stabil kétnyelvűségben a nyelvfenntartás/nyelvmegőrzés, ahogyan a jelenség elnevezése is mutatja, elsősorban egy nyelv: az első nyelv, a saját nyelv megőrzésére összpontosít, miközben az FK már a kétnyelvűségből indul ki. A kétnyelvűséget értékként és nem veszélyként vagy deviációként minősíti. A stabil kétnyelvűség a kétnyelvűség statikus voltára mutat rá, nem változik és egységes a közösség minden tagjára vonatkozóan. Végül az FK nem tévesztendő össze a nyelvcseré visszafordítását célként kitűző szakmai és közösségi programszerű aktivitással sem. Az a szakmai törekvés vezérli kutatását, hogy bemutassa, hogyan és miért marad tovább kétnyelvű az egyik (esetünkben magyarországi) közösség, csoport, mint egy másik, illetve egy közösségen, csoporton belül az egyik beszélő, mint egy másik, miközben lényegében ugyanaz a társadalmi kontextus jellemző rájuk.

FK-t a MaBiLing adataival vizsgáljuk meg. A kutatás többek között a kétnyelvű közösségek nyelvválasztására, nyelvi attitűdjeire, nyelvtudására terjedt ki (vö. Borbély 2014: 81–121). Az ezekre a kétnyelvűségi jelenségekre vonatkozó adatfeldolgozó

8 Az összehasonlítás módszertani követelményeként a hat kétnyelvű közösség adatközlőinek kérdőívben, azonos módon megfogalmazott kijelentésekről kellett pro vagy kontra (egyetérték [igen]/nem értek egyet, illetve esetenként: nem tudom biztosan) véleményt alkotniuk: Kétnyelvű az, aki két nyelvet rendszeresen használ (k119).

módszerek a közösségek sorba rendezését, valamint a jelenségek viszonyítási rendszerének bevezetését eredményezték.

A mindennapi kommunikációt lefedő nyelvválasztási szituációra a vizsgálatban 22 kérdést tettünk fel. A közösségenként kialakított és 70-71 fős mintákban a 22 nyelvválasztási kérdésre adott százalékos átlagok a következő eredményeket mutatták: a hat kisebbségi nyelvre vonatkozó százalékos átlagok közül a szerb (50%) és a roma közösségben (43%) a legmagasabb a saját nyelv választása. Vagyis a szerb–magyar, illetve a romani–magyar nyelvek választása kiegyenlített. A saját nyelv választása kevésbé érvényesül a szlovák (28%) és a román (28%), és még kevésbé a beás (18%) és a német (14%) közösségben. Esetükben a szlovák–magyar, a román–magyar, a beás–magyar, illetve a német–magyar nyelvek választása már nem kiegyenlített. Az eredmények alapján tehát kialakult egy sorrend aszerint, hogy a vizsgált közösségekben a két nyelv használata hol tartható fenn leginkább: 1–2. romák és szerbek, 3–4. románok és szlovákok, 5–6. beások és németek. A magyar nyelvre vonatkozó százalékos átlagok ennek a sorrendnek a fordított irányát mutatják, vagyis hogy mely közösségek járnak elől a nyelvcsere folyamatában: időben hol kezdődött el a leghamarabb, illetve hogy melyik közösségben a leggyorsabb a nyelvcsere. Az adatok meggyőzően mutatják, hogy a közösségek a nyelvválasztás szerint eltérnek és sorba rendezhetők. A kutatás következő részeiben a nyelvválasztás szabályszerűségei az FK jelenségre irányították a figyelmet, és viszonyítási alapként (objektumként) szolgáltak a nyelvi attitűdök és a nyelvtudás vizsgálati eredményeinek értelmezésekor. A hipotézis szerint az FK egy vonatkozási rendszer, melyben a nyelvválasztás az a viszonyítási objektum, amely az FK szempontjából releváns nyelvi attitűdök és nyelvtudás minőségének kiderítését szolgálja. Az FK vonatkozási rendszerében azoknak a kétnyelvű közösségeknek a nyelvi attitűdjei és nyelvtudása kap figyelmet leginkább, amelyekben a két nyelv választása kiegyenlített. Ugyanígy fontos az is, hogy azokban a kétnyelvű közösségekben, ahol az FK kevésbé érvényesül, ugyanúgy eltérőek-e a nyelvi attitűdök és a nyelvtudás, mint a nyelvválasztás.

A kisebbségi nyelven belüli változatokhoz⁹ kapcsolt négy (emocionális, esztétikai, pragmatikai és kompetenciális) nyelvi attitűdöt vizsgáljuk meg, hogy kiderítsük: milyen eltérések és hasonlóságok tapasztalhatók a vizsgált közösségekben. Azt szeretnénk megtudni, hogy milyen attitűdök jellemzik a szerbeket, azt a kétnyelvű közösséget, ahol a nyelvek használata kiegyenlített. A szerb közösségben pozitív nyelvi attitűdök voltak regisztrálhatók mind a nyelvjárási (pomázi szerb), mind a sztenderd (szerbiai szerb) változat irányában. Ezzel szemben a szlovákok (a szlovákiai szlovák) és a románok (a romániai román) jobbára a sztenderd változathoz kapcsoltak pozitív válaszokat, míg a németek a négy attitűdváltozó szerint hol a sztenderdhez (németországi német), hol a nyelvjáráshoz (tarjáni német) (vö. Borbély 2014: 116–121). A nyelvi attitűdökre az FK vonatkozási rendszerében a következő jellemző: ahol kiegyenlítettebb a nyelvek használata, ott a kisebbségi nyelven belüli változatokról – a nyelvjárásról éppúgy, mint a sztenderdről – egyformán pozitív nyelvi attitűdök alakulnak ki és tarthatók fenn.

Végül összehasonlítottuk a kétnyelvű közösségek nyelvtudását is. Az elemzések azt mutatták, hogy a magyar nyelv tudását mind a hat közösségben magasabbra értékelik, mint a közösségi nyelv területi változatáét. A kisebbségi nyelv tudását az a közösség érté-

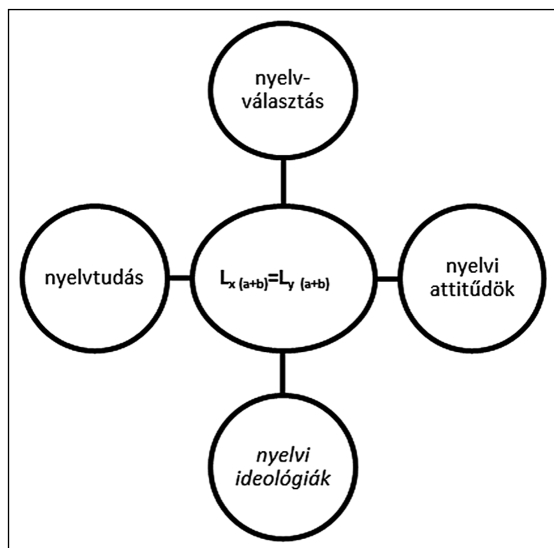
9 Ebből a vizsgálati egységből kimaradtak a beások és a romák, ugyanis esetükben nem vizsgálhatók a beás, illetve a romani nyelven belüli nyelvjárás és az „anyaországi/nyelvországi” sztenderd változatok irányában kialakult nyelvi attitűdök.

kelte a legmagasabbra, amelyikben a nyelv választás kiegyenlített (romák); a magyar nyelvtudását pedig az a közösség értékelte a legmagasabbra, amelyik a leggyakrabban használja a magyar nyelvet (németek).

Az eredmények alátámasztották a hipotézist: a kétnyelvű közösségekben beszélt nyelvek választása az FK vonatkozási rendszerében viszonyítási objektumként szolgál mind a nyelvi attitűdök, mind a nyelvek tudásszintjének tekintetében (vö. Borbély 2016a).

Az FK vonatkozási rendszerébe bevont nyelvi folyamatokat a társadalmi folyamatok és az ebből fakadó közösségi folyamatok együttesen, de közösségről közösségre másként determinálják, mivel a hat közösségre vonatkozó FK szerint kialakítható sorrendet az ezekre a folyamatokra kialakított közösségi vitalitás és stratégiák alakítják (vö. a nyelv a saját kontextusában elvet, Bastardas-Boada 2014).

Az eredmények konklúziójaként körvonalazódott a kétnyelvű közösségekre vonatkozó fenntartható kétnyelvűségmodell (FKM, lásd 2. ábra, vö. Borbély 2014: 246; 2016a). Bár az FKM olyan kétnyelvűségi jelenségekre összpontosít, mint a nyelv választás, a nyelvi attitűdök és a nyelvtudás, nem zárhatók ki olyan további nyelvi tényezők sem, mint pl. a közösségben ismert nyelvi, kétnyelvűségi ideológiák. A modell szerint tehát a kétnyelvűségben érintett nyelveknek – e nyelvi jelenségekkel összefüggésben – szükséges egy kiegyenlített, mellérendelt, nem hierarchikus viszonyrendszert kialakítani, stabilizálni és fenntartani ahhoz, hogy az FK mint állapot létrejöhessen és – ameddig csak lehetséges – fennmaradjon (vö. nyelvek ereje, pl. Schiffman 1993).

2. ábra. A fenntartható kétnyelvűség modellje (FKM)

Az FKM-ben nyelvi megszorítások érvényesek.

- A nyelvek: L_x és L_y használata (beleértve a nyelven belüli változatokat is, melyek $a+b$ jelöléssel szerepelnek az ábrán) kiegyenlített, a nyelv választási szituációk és a generációs nyelv átadás szerint is fenntartható a kétnyelvűség.

- A nyelvek tudása (beleértve a nyelven belüli változatokat) kiegyenlített, a használat-hoz igazodik, így fenntartható.

- Mindkét nyelvhez (beleértve a nyelven belüli változatokat) pozitív attitűdök kapcsolódnak.
- Végső feltételezés: a nyelvi ideológiák mindkét nyelvet (beleértve a nyelven belüli változatokat) és a kétnyelvűséget is támogatják (vö. Borbély 2014: 245–247).

4. Összegzés

A bemutatott eredmények összességében egy kétnyelvűségi evidenciát tártak fel. A hat kétnyelvű közösségben végzett MaBiLing-kutatás eredményeire épülő FKM világhosszú tesztje, hogy az FK megvalósulásához a kétnyelvű közösségben fenn kell tartani az egyensúlyt a két nyelv között, generációkon át (vö. 1. ábra). A kutatás adatai alátámasztották, hogy az átmeneti kétnyelvűségben, mely nyelvcserevel zárulhat, egyrészt kimutatható az FK, másrészt hangsúlyt kapott az is, hogy az FK – és végső soron a stabil kétnyelvűség – miért olyan nehezen realizálható jelenség (vö. pl. Schiffman 1993).

Coupland (2007: 50–51) egy, a szociolingvisztikai szakirodalomban igen gyakran idézett Labov-tanulmány (1972: 1–42)¹⁰ lényegét a következőképpen fogalmazta meg: azt mutatja meg, hogy a nyelvi variabilitás a társadalmi változások ellenállásaként hogyan tud működni. Következtetését az FK-t összegezve ekképpen használom fel: a magyarországi magyar társadalom még igencsak figyelmen kívül hagyja a magyarországi nemzetiségek kétnyelvűségét. Az FK többek között ennek a társadalmi jelenségnek a nyomása ellen kialakult/kialakított ellenállás jelzője. Ennek az ellenállásnak lehetséges egy kevésbé eredményes, valamint egy tudatos(a)(bba)n kialakított, eredményesebb formája is.

Hivatkozások

- Bartha Csilla 2003. Die Möglichkeiten der Bewahrung der Minderheitensprachen in Ungarn. Über eine soziolinguistische Zweisprachigkeitsuntersuchung im Landesmasstab. In: Glatz, Ferenc (hg.): *Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Europa Institut. (Begegnungen, Band 21.), Budapest. 225–236.
- Bartha Csilla 2007. Nyelvváltozat és/vagy nyelvcsere – Hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjeinek összehasonlító elemzése. In: Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 95–111.
- Bartha Csilla–Borbély Anna–Erb Maria–Uhrin Erzsébet 2013. A generációs nyelvátadás mint nyelvmegőrzési univerzálé: egy XXI. századi összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálat eredményeiből. In: Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs (szerk.): *A közép-európai dícsérete és kritikája*. Kalligram, Pozsony. 557–576.
- Bastardas-Boada, Albert 2014. Linguistic Sustainability for a Multilingual Humanity. *Dar-nioji daugiakalbystë – Sustainable Multilingualism* 5: 134–163.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség – variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest. <http://real.mtak.hu/8083/> (2016. 11. 29.)

¹⁰ Az (ai) és (au) ejtését vizsgáló kutatás a Martha's Vineyard (Massachusetts, USA) szigeten készült.

- Borbély Anna 2015a. Egyéni fenntartható kétnyelvűség. *Nyelvtudományi Közlemények* 111: 9–35.
- Borbély Anna 2015b. Studying Sustainable Bilingualism: Comparing the Choices of Languages in Hungary's Six Bilingual National Minorities. *International Journal of the Sociology of Language* 236: 155–179. DOI 10.1515/ijsl-2015-0025
- Borbély Anna 2016a. Fenntartható kétnyelvűség. *Magyar Nyelv* 112/1: 63–73.
- Borbély Anna 2016b. Kétnyelvűek a kétnyelvűségről. In: Kas Bence (szerk.): „Szavad ne feledd!” *Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 39–49.
- Brown, Lester R. 1981. *Building a Sustainable Society*. Worldwatch Institute (W. W. Norton), New York.
- Coupland, Nikolas 2007. *Style: Language Variation and Identity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Erb Maria 2007. Nyelvi attitűdök a tarjáni német közösségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom*. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 61–69.
- Ferguson, Charles A. 1959. Diglossia. *Word* 15: 325–340.
- Fishman, Joshua A. 1964. Language Maintenance and Language Shift as a Field of Inquiry. *Linguistics* 9: 32–70.
- Fishman, Joshua A. 1971. *Sociolinguistics: A Brief Introduction*. Newbury House, Rowley.
- Fishman, Joshua A. 2004. Language Maintenance, Language Shift, and Reversing Language Shift. In: Bhatia, Tej K.–Ritchie, William C. (eds.): *The Handbook of Bilingualism*. Blackwell Publishing, Malden, MA, USA–Oxford, UK–Victoria, Australia. 406–436.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. Academic Press, New York.
- Labov, William 1972. *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Pálmáné Orsós Anna 2007. Nyelvi attitűdök a magyarországi beás közösségben. In: Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 79–88.
- Reales, Lluís 1999. Una conversa amb Ramon Folch. *Idees* 2: 99–108.
- Schiffman, Harold F. 1993. The Balance of Power in Multiglossic Languages: Implications for Language Shift. *International Journal of the Sociology of Language* 103: 115–148.
- Tóth Sándor–Tuska Tünde–Uhrin Erzsébet–Zsilák Mária 2010. A nyelvi másság dimenziói Tótkomlóson. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Kisebbségek interetnikus kontaktózában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion, Kolozsvár. 109–149.
- Tuska Tünde 2009. A tótkomlósi szlovákok sztereotípiái. In: Borbély Anna–Vančonek Krenmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 167–174.
- Uhrin Erzsébet 2007. A magyarországi szlovákok nyelvi attitűdjei. In: Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 70–78.
- Vargha András 2007. *Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal* (2. kiadás). Pólya Kiadó, Budapest.

Vargha András 2016. A ROPstat statisztikai programcsomag. *Statisztikai Szemle* 94/11–12: 1165–1192. DOI: 10.20311/stat2016.11-12.hu1165

Vargha András–Torma Boglárka–Bergman, Lars R. 2015. ROPstat: a General Statistical Package Useful for Conducting Person-Oriented Analyses. *Journal for Person-Oriented Research* 1/1–2: 87–98.

<http://www.ff3.hu/fejlodes.html> (2017. 01. 15.)

<http://www.kissadel.eu/> (2016. 07. 03.)

http://www.masodikkerulet.hu/hirek/kerulet_napja_2013.html (2016. 07. 12.)

<http://www.uki.vdu.lt/sm/index.php/sm> (2017. 01. 31.)

Summary

The study presents results on sustainable bilingualism. In the empirical HuBiLing investigation the 421 respondents selected for the research were all members of six Hungarian bilingual national minorities: German, Romanian, Serb, Slovak, and two Gypsy communities: Boyash and Roma; where the first language was German, Romanian, Serb, Slovak, Boyash, and Romani, respectively, and the second language Hungarian. Analyzing the process of language shift in these communities based on language choice, language attitudes and language proficiency data it turned out that a well identifiable phase characterizes each community between the earlier phases and the final stage. This obtained order (starting from the lowest level of the process of language shift) is as follows: 1st–2nd: Romas, Serbs, 3rd–4th: Romanians, Slovaks, 5th–6th: Boyashes, Germans. This confirms the idea that parallel to the language shift practice, comparing bilingual communities sustainable bilingualism can also be investigated.